

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-82>

УДК 338.48:910.4:94(3)

ГЕОГРАФІЧНІ Й ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ МАНДРІВ І КУРОРТНОЇ СПРАВИ В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL FEATURES OF TOURIST-RECREATION TRIPS AND RESORTS IN THE MIDDLE AGES

Сем'янчук Петро Михайлович

кандидат економічних наук

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6987-9979>

Semyanchuk Petro

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Стаття присвячена історичному розвитку й географічним особливостям туристичних і рекреаційних мандрів, а також курортної справи в добу Середньовіччя. Актуальність цієї тематики спричинена систематизацією причин і класифікації видів подорожей у Середньовічному Світі. Історичні та географічні характеристики туристичної сфери, рекреаційно-курортної справи та ресторанно-готельного господарства минулого є доволі цікавими і важливими для кращого розуміння туристичних мотивів людей. В цій статті з'ясовано, що мандрівки в Середні віки були частково стихійними як у Первісному суспільстві та Стародавньому Світі. Проте більшість подорожей Середньовіччя були усвідомленими і здійснювалися на систематичній основі, що також має спільний корінь з Первісною добою і Стародавніми часами. Здійснено екскурс розвитку туризму, рекреації і курортів усіх частин Світу.

Ключові слова: географія, історія, туризм, подорож, країна, мапа.

The article is devoted to the historical development and geographical features of tourist and recreational trips, as well as the resort business in the Middle Ages. The relevance of this topic is caused by the systematization of the causes and classification of types of travel in the Medieval World. The historical and geographical characteristics of the tourism sphere, recreation and resort business and restaurant and hotel economy of the past are quite interesting and important for a better understanding of people's tourist motives. This article finds that travel in the Middle Ages was partly spontaneous in both the Primitive Society and the Ancient World. However, most of the journeys of the Middle Ages were conscious and carried out on a systematic basis, which also has a common root with the Primordial Age and Ancient Times. A tour of the historical and geographical aspects of the development of the tourism industry, recreation, resort business and hotel and restaurant industry in Medieval Europe, Medieval Asia, Medieval Africa, Medieval North America, Medieval South America, Medieval Australia and Medieval Oceania was conducted. Travels in the continental section and within the national boundaries of the Middle Ages are fully systematized and classified. The following Medieval prerequisites for travel are characterized: expansion of economic processes, improvement of production technology, nomadism, research work, obtaining school and university education, cultural development, theatrical productions, foreign and domestic trade, conquest of new territories, pandemics, prevention and treatment, religious holidays, pilgrimage, knightly tournaments, Crusades, living in different estates, resettlement of peoples, piracy and other life events and desires. The quality of road construction for travelers, the degree of improvement of land and water transport, the peculiarities of the construction of hotels and restaurants, the level of restoration of resorts and the development of recreation are highlighted. The degree of development of tourist infrastructure in Medieval Europe, Medieval Asia, Medieval Africa, Medieval North America, Medieval South America, Medieval Australia and Medieval Oceania is described.

Keywords: geography, history, tourism, travel, country, map.

Постановка проблеми. Потреби у відпочинку, бажання відновити свій духовний та фізичний стан, попит на послуги в оздо-

ровлені, тимчасова зміна локації не залежать від знань і вмінь людини, від історичних умов та від географічних особливостей

її життєдіяльності. Реалізація цих цілком природних бажань стає можливою завдяки організації туристичних подорожей та якісній інфраструктурі мандрів. Хоча саме поняття «туризм» з'явилося у XVIII ст., проте люди з різних причин мандрували й задовольняли свої потреби, пов'язані з бажанням подорожувати. Світ розвивався нерівномірно й тому подорожі в добу Середньовіччя в різних куточках Планети визначався багатьма причинами – від сугубо інстинктивних до усвідомлено продуманих. Набуття туристичного досвіду, безперервне відкриття й заселення нових незвіданих земель і розвиток туристичної інфраструктури стали закономірними процесами, що тісно взаємопов'язані між собою. Середньовічний Світ є доволі цікавим, позаяк уособлював поєднання різних стилів організації людської життєдіяльності від регресу до прогресу, від еволюції до революції, від розвитку до деградації, від застою до зрушень – усе це по-своєму здійснювало вплив на передумови розвитку туристичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історія та Географія розвитку туристично-рекреаційних мандрів, курортної справи й індустрії гостинності стали предметом практично-пошукових робіт і наукових досліджень таких українських учених як: О. Бартошук [1], К. Колоднюк [2], Г. Круль [3], А. Ховалко [4], Н. Паньків [4], М. Мальська [4], М. Рутинський [5], Е. Щепанський [6] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри вищевказаний спектр наукових праць у сфері історичних та географічних аспектів розвитку індустрії туризму й готельно-ресторанного господарства, недостатньо систематизовано і класифіковано подорожі в континентальному розрізі та у національних межах доби Середньовіччя.

Постановка завдання. Здійснити класифікацію мандрів, дати характеристику передумов подорожей і ступінь розвитку туристичної інфраструктури у Середньовічній Європі, Середньовічній Азії, Середньовічній Африці, Середньовічній Північній Америці, Середньовічній Південній Америці, Середньовічній Австралії та у Середньовічній Океанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середньовіччя – це тривалий, насичений і цікавий період у Всесвітній історії від 476 року (падіння Західної Римської імперії) до 1492 року (відкриття Христофором Колумбом Америки та першої появи у літописах згадок Українських козаків). Подорожі в Середні віки, не зважаючи так званий Темний період

ранніх сторіч, у силу природних причин набули міжрегіонального значення. З плином часу мандри поступово ставали міжконтинентальними, а їхні передумови, причини, матеріально-організаційна оснащеність і картографія поволі якісно урізноманітнювалися.

Першою масштабною і безперервною довготривалою мандрівкою Середньовіччя варто вважати Велике переселення народів, що відбувалося упродовж IV–VII сторіч із завойовницькою та господарсько-пізнавальною метою. Такий територіально значущий та багатолюдний рух племен і народів Європи на межі Стародавнього Світу і Середньовіччя є значущим та знаковим фактом як у Всесвітній історії, загалом, так в Історії туризму, зокрема. Саме це явище змінило хід історичних подій у Прадавній Європі та призвело до переходу Людства з доби Стародавнього Світу до умов життеустрою Середніх віків. Сукупність таких чинників як зміна клімату, збільшення чисельності населення й нестача території для повноцінного господарського укладу зумовила тривале переміщення одних племен, сильніших, войовничіших, і відповідне витіснення інших, слабших. Розселення та переселення народів призводило до поступового й не рідко вимушеного насильницького здобування, завоювання та освоєння нових земель для організації свого життя. Відтак, століттями спостерігався процес ланцюгової країно- та державоутворюючої реакції, що істотно переформувало мапу Європи.

Наступною та значною мірою наслідковою масштабною подією Великого переселення народів було Велике розселення слов'ян упродовж V–VIII сторіч. Міграційна ланцюгова реакція зачепила і слов'янські племена, які частково вимушено, а частково з господарсько-пошуковою метою розширювали свої Європейські територіальні володіння далеко за межами своєї прабатьківщини – межиріччя Дніпра і Вісли. Цей багаточисельний мандрівний рух тривалістю кілька сторіч був історично значущим фактом захоплення, освоєння і заселення нових земель. Велике розселення слов'ян цілком природно спричинило появу на мапі Європи нових державних утворень, в тому числі Руси-України.

Менш масштабні за два попередні, але соціально-, національно-, культурно-, науково- та господарсько-значущі види подорожей і мотиви податися в мандри у добу Середньовіччя були різні. Цим процесам позитивно сприяли стародавні римські дороги – найважливіші транспортні артерії, які були заповнені

численними середньовічними мандрівниками. Зростання територіяльної заселеності зумовило появу нових постійних і тимчасових населених пунктів, а відтак – шляхового сполучення різного кшталту й ґатунку. Численними групами середньовічних мандрівників були паломники, християнські місіонери, збирачі податків, посланці, жебраки, повії. Іншою масовою категорією подорожуючих були менестрелі: професійні актори, поети-музиканти, меткі жонґлери, оповідачі цікавих різножанрових історій, блазні, вправні фокусники й умілі акробати. Також багатолюдною групою подорожуючих були ваганти або ґоліарди, представлені мандрівними священиками і ченцями-втікачами, які складали власні вірші, виконували тематичні змістовні пісні та інтонаційно декламували прозу на площах середньовічних міст і на різних зібраннях. Сухопутні, річкові та морські шляхи заповнювалися та розширювалися завдяки внутрішній і зовнішній торгівлі.

Мандрівки здійснювалися завдяки використанню відносно невеличких та легеньких двомісних і чотиримісних екіпажів. Їхнє повільне удосконалення дало старт якісним різновидам пасажирських екіпажів у XIV ст. Перевезення вантажів здійснювалося величезними возами, колеса яких були суцільними дерев'яними дисками. Мандрівки цілих армій та окремих військових загонів здійснювалися між володіннями феодалів, які жили в одній зі своїх резиденцій до цілковитого вичерпування харчових запасів, а відтак переїздили до інших своїх маєтків. Самостійні подорожі з міркувань безпеки мандрівників застерігалися і були вкрай рідкісним явищем. Представники аристократії надавали перевагу подорожам з особистим почтом та великим багажем. Хворі мандрівники та шанувальники комфорту використовували для своїх подорожей ноші (портшези). Також подорожували верхи на коні.

Незважаючи на велику чисельність подорожуючих, середньовічні дороги постійно несли загрозу розбійних нападів. У розбійницьких групах траплялися навіть рицарі, а зрідка це були графи, барони й інші знатні сеньйори. Вельмож-нападників цікавили, в першу чергу, багаті каравани купців. Також середньовічні мандрівники ставилися з острахом до казок, переказів та легенд про страхітливих і чарівних істот. Пристановищем для мандрівників у заселених місцях були притулки і госпіталі, а за їхніми межами – монастирі та єпископські двори, які випадково або організовано об'єднувалися в «перші готельні ланцюги».

Карла Великий зобов'язав монастирі і церкви утримувати спеціальні будинки для прочан – госпіції. Ці заклади, окрім надання мандрівникам місця для ночівлі, урізноманітнювали свою роботу харчуванням подорожуючих, наданням необхідної медичної допомоги, а також побутових послуг цирульника і шевця. Найбільшого поширення госпіції набули на території теперішньої Швейцарії, де упродовж століть укорінювалися й розвивалися найдавніші готельні традиції.

З плином часу безкоштовні притулки поволі перетворювалися на гостинні суб'єкти господарювання, кінцевою метою яких було отримання прибутку від своєї діяльності. Платний характер надання усіх видів готельних послуг природно взаємопов'язувався і взаємозумовлювався зі зростанням вимог мандрівників. Їхня реалізація ставала можливою завдяки повільному технічному вдосконаленню, що ґрунтувався на незначних тодішніх наукових досягненнях і багаторічній готельній та іншій господарській практиці. Особливою категорією подорожуючих були державні службовці, для яких будували одно-, дво- і навіть триповерхові заїжджі двори поблизу шляхів. Англійський заїжджий двір «У півня-забіяки», що заснований в містечку Сент-Албанс у 795 р., вважається найстарішим закладом свого типу у Світі. Десь на межі VIII–IX століть починається нормативно-правове узаконення статусу заїжджих дворів. Значно пізніше, у 1282 р. у Флоренції було засновано ґільдію місцевими трактирниками. Ґільдія керувалася власним статутом і правилами для своїх засновників, членів і гостей. Уже в XIV–XV сторіччях гостинні двори були майже у всіх великих містах. В гостинних дворах зупинялися на ночівлю, а плата за готельні послуги була помірною. Разом із тим, власники приватних будинків здавали мандрівникам окремі кімнати.

Традиційними вважалися подорожі від Сходу до Заходу Сонця, тобто за денного світла. Піші подорожі сягали приблизно 25 км. за день. Відстані мандрів, що здійснювалися верхи на коні були в межах 60–100 км. за день. Річки також були популярним способом пересування на човнах. Річкові подорожі здійснювалися як за течією, так і проти неї. Цей вид мандрів, здебільшого, здійснювався з комерційною метою. Торгівельні річкові шляхи функціонували за умови сплати певних фіксованих зборів.

Морські подорожі були, здебільшого, Середземноморськими. Кораблі старалися не відпливати углиб водного простору, а пря-

мували вздовж узбережжя. Не останню роль у цьому відігравали різні казкові й легендарні історії про морські чудовиська. Це все у комплексі істотно відтягнуло використання мап, компасів та інших специфічних інструментів мореплавства аж у Пізньому Середньовіччі. Морські технічні новації, в основному, були винайдені ісламськими мореплавцями: у XII ст. успішно застосували трикутне вітрило; в XIII ст. у мореплаванні з'явилися кермове стерно, компас і докладні морські карти; у XV ст. вперше використані астролябія (кутовимірвальний астрономічний і навігаційний прилад, призначений для визначення географічної широти й довготи) і квадрант (астрономічний прилад, за допомогою якого можна відмірювати висоту небесних світил над рівнем горизонту).

Торгівельне мореплавання, в міру тривалих регулярних рейсів, характеризувалося перевіреними шляхами і посередницькими операціями. Наприклад, купці з Венеції та Генуї, торгуючи з далекосхідними країнами, у рідкісних випадках самі туди відправлялися. Вони користувалися послугами посередників з Малої Азії. Останні, у свою чергу, виконували функцію «торговельного моста» між венеційськими і генуезькими кораблями, з одного боку, та караванами Великого Шовкового шляху, з іншого.

Доволі значущими і тривалими були походи й подорожі норманів (вікінгів або варягів), які тривали з середини VIII ст. до початку XII ст. Географія норманських походів і мандрів вражає, позаяк охоплює кілька маршрутів. Перший розпочинався на узбережжі Балтійського моря й завершувався у Північно-Східній Америці, тобто південними морями й суходолами Північно-Льодовитого океану. Другий здійснювався від Скандинавського і Ютландського півостровів аж до Чорного та Середземного морів, відвідуючи при цьому Південну Європу і Північну Африку. Третій тривав від Білого моря до Чорного, роблячи круїз навколо усієї Європи. Знаменитий норманський авантюрист Ерік Рудий у X ст. дослідив Гренландію і, власне, з метою приваблення колоністів з Ісландії назвав найбільший крижаний острів планети Зеленою Землею. На цьому норманські географічні відкриття не закінчилися. Вже у 1000 р. корабель Лейфа Ейріксона (сина знаменитого Еріка Рудого) сягнув берегів Північної Америки. Першим його відкриттям був острів Хеллулянд – себто Земля пласких каменів, відомий зараз як Канадський Арктичний архіпелаг Баффінова Земля. Другою

географічно-пізнавальною зупинкою-новизною був Марклянд – тобто Лісиста земля або Прикордонна смуга, що на сучасних мапах позначена як півострів Лабрадор. Третьою географічно-дослідницькою територією став Вінлянд або Вінляндія – себто Винна земля або Земля винограду, що охоплює сучасне узбережжя Затоки Святого Лаврентія.

У 1280 р. у Європейських морях відбувається знакова подія, що дала поштовх інтенсивнішому розвитку торговельних подорожей, – створюється об'єднання купців Ганза, яке виникло на німецьких землях. Метою створення Ганзи був захист містян від свавілля сеньорів, надання гарантій безпеки при пересуванні сухопутними і водними торговельними шляхами, а також захист інтересів німецьких купців за межами своєї батьківщини. Ганзейські міста мали дуже вигідне географічне розташування. Торгові перехрестя річок, морів та суходолу зручно зв'язували Східну Європу із Західною – від Уралу до Англії, а Північну Європу з Південною – від Скандинавії до Візантії.

Середньовічний мандрівний та невеличкий стаціонарний театр у період між V і XV століттями був елементом подієвого туризму Європи. Глядачам традиційно представляли тематичні обрядові ігри, а також різні вистави у комічному, трагічному, трагікомічному, драматичному й мелодраматичному жанрах. Невід'ємними елементами театральних постановок були літургійні п'єси, містерії, маскарadi, водевілі, мораліте, драми-феєрії, мімічні сцени, пантоміми, фарси та бурлески. Театри Раннього і Високого Середньовіччя наче заново народжувалися й починали свій розвиток за нових умов, коли Церква чинила спротив, переслідувала та забороняла окремі жанрові постановки гістріонів (бродячих акторів). Через доволі низький рівень грамотності тогочасного населення до наших днів дійшло дуже мало відомостей про Середньовічний театр і наше уявлення про нього є далеко неповним. Завдяки світському характеру драматичного і театрального мистецтва Пізнього Середньовіччя, у поєднанні з поширенням писемності, є значно більше записів і згадок про тодішні п'єси та вистави.

Впродовж 500–1500 рр. Християнська Церква фактично монополізувала духовне й релігійне життя Європи і перетворилася на доволі авторитетну суспільно-політичну організацію. Християнська Церква формувала та здійснювала істотний вплив на світогляд людей; вона мала далеко не останнє слово

в розробці та реалізації внутрішньої політики; у значній мірі диктувала міждержавні й соціально-економічні відносини; ідеологічно розставляла пріоритети в кожній сфері людської діяльності; виробляла та впроваджувала власну і вигідну їй концепцію морально-етичних норм. Відтак, користуючись такими владними повноваженнями, Церква засуджувала та переслідувала театр і розваги (тим самим гальмувала розвиток подієвого туризму), жорстко обмежувала наукові дослідження (тим самим стримувала освітньо-пізнавальний туризм), впроваджувала відповідальність за гріхи (тим самим дала поштовх релігійному прочанству і паломництву), за допомогою Інквізиції полювала на «відьом» і «чаклунів» та влаштовувала гонитву за проявами «поклоніння демонам» (тим самим здійснювала доволі неоднозначний вплив на темний туризм), прагнула звільнити Святу Землю від невірних (фактично благословила масштабний двохсотлітній релігійно-завойовницький туризм).

Католицькі релігійні ордени здійснювали власний вплив на історію та характер мандрів. Бенедиктинці, започаткувавши свій Орден у 529 р., створили дієві осередки культури, відкривали школи й розвивали освіту у своїх монастирях. Орден Тамплієрів, який був створений у 1096 р., охоплював значно більші території подорожей позаяк гарантував безпеку пересування паломників з Європи до Єрусалима і відігравав провідну роль у Хрестових походах. Тевтонський орден, діяльність якого почалася у XII ст., також брав участь у Хрестових походах і здійснив колосальний вплив на процеси християнізації Східної Європи. Францисканці, сформувавши спільноту мандрівних ченців у 1209 р., сповідували любов до ближнього; своїм стилем життя демонстрували безкорисливість, бідність і цноту; на власному прикладі проявляли віротерпимість і благодійність; одержали право викладати в тодішніх університетах. Орден Домініканців, сформувавши власну спільноту мандрівних ченців у 1215 р., проповідував людям Святу Євангелію і стійко протистояв еретичним поглядам усередині Церкви; докладав зусиль для заснування своїх навчальних закладів у Болоньї, Кельні та Оксфорді – тобто спонукав до освітнього туризму; очолив богословські кафедри в Паризькому в Празькому університетах, а також в університеті Падуї – тим самим розвивав науково-пізнавальний туризм, що позитивним чином сприяло розвитку схоластики; заснував численні монастирі не тільки по всій Європі, але в Ірані та в Китаї – водно-

час розгорнувши широку і впливову місіонерську діяльність, що також зумовило організацію в Персії Християнської архієпархії.

Оскільки Київська Русь, на відміну від Західної Європи і Візантії, довгий час була язичницькою країною – метою подорожей русинів були завойовницькі цілі й господарське пізнання та освоєння територій. Релігійні види мандрів були як внутрішні-язичницькі, так і зовнішні-християнські. Яскравими та історично-значущими були відвідування князем Аскольдом, княгинєю Ольгою, князем Володимиром і їхніми дружинниками Візантії та прийняття ними Християнства. Й тільки у 988 р. київський князь Володимир охрестив Русь-Україну і тим самим зміцнив взаємовідносини та розширив торговельні зв'язки з Християнською Європою. Це, у свою чергу, збільшило розмаїття і тривалість взаємних міжнародних і міждержавних подорожей.

Релігійне домінування в добу Середньовіччя позитивно сприяв широкому розповсюдженню паломництва. Цей вид християнських подорожей розпочалося у III ст. до Палестини, а вже в IV ст. Свята Земля була настільки переповнена паломниками, що стосовно них можна було б застосувати словосполучення «іноземний туризм». У зв'язку з такою паломницькою масовістю Церкві довелося ввести обмеження на цей вид подорожей. Вже у V ст. паломники з Галлії могли користуватися путівником, який вказував шлях від берегів річок Рона та Дордона (Дордонь) до річки Йордан. У VIII–XII століттях поширювалися путівники грецькою мовою для пілігримів Візантії. У IX ст. Християнська Церква почала використовувати паломництво як форму привселюдної кари й таким чином відбувалася спокута вини або гріха. В XI ст. паломницький вид спокути гріхів і провин був замінений на розкаяння.

Рицарський Орден Госпітальєрів можна вважати своєрідною «сервісною службою» для паломників. Представники цього братства своїми першочерговими завданнями вважали надання допомоги хворим, паломникам і купцям, а разом із цим здійснювали захист паломників від грабіжницьких загроз з боку невірних. Іншою корисною особливістю Госпітальєрів було створення цілої низки готелів біля Гробу Господнього, а також по всій Святій Землі і в містах та містечках Близького Сходу. Госпітальєри часто надавали пілігримам грошову допомогу. Паломницькі мандрі виправдовували себе стабільними прибутками для усіх господарських суб'єктів,

що обслуговували цей процес. Захист паломницьких потоків також забезпечувався Ордемом Тамплієрів. Паломництво дозволяло подорожуючим отримати бажані релігійні відчуття. Для певної частини пілігримів досить важливим було задоволення своїх світських бажань, пов'язаних із культурними, освітніми, науково-пізнавальними й іншими потребами, що притаманні туристам.

Найбільшим та найвеличнішим явищем військово-релігійного характеру в добу Середньовіччя була низка Хрестових походів, що тривала впродовж 1096–1270 рр.. Свята Католицька церква, за участю кількох європейських країн, організувала на Близькому Сході вісім найважливіших масштабних військових експедицій з метою звільнення Святої Землі та її загальнохристиянських святинь від мусульман. Відтак, практично різні в усьому два непримиренні культурні й релігійні табори – Азія і Європа знову зіткнулися у безкомпромісній боротьбі. Досягнувши Святої Землі, європейці «приймали хрест» і таким чином здійснювали «паломництво» й релігійно-завойовницьке та культурно-пізнавальне «ходження» з кровопролитними наслідками.

Хрестові походи не завершилися безслідно для обох частин Світу. Їхні «туристичні» наслідки були різноманітними та впливовими. По-перше, Європа значно ближче познайомилася з науковими і культурними досягненнями Арабського світу. Значно збагатилися європейські досягнення і пізнання з Географії, Математики, Хімії та Астрономії. Іспанська Філософія завдяки перекладам арабською мовою поповнилася низкою цінних творів античних авторів. По-друге, завдяки розширенню загальної уяви про тодішній світ, заново почали налагоджуватися контакти з народами Сходу. По-третє, урізноманітнювалася їжа європейців. До традиційного, на той момент, харчового раціону почали входити такі продукти як: рис, гречка, гарбузи, абрикоси, лимони, фісташки. Також почалося споживання цукру з цукрової тростини. По-четверте, європейське життя поповнилося такими елементами як вітрильні млини і поштові голуби. Побут покращився завдяки миттю рук перед їжею, користуванню лазнею та використанню змінної білизни.

Регулярні торгово-економічні та науково-освітні контакти між іноземними країнами зробили частішими і численнішими «подорожі за знаннями». Середньовічна Європа поволі цивілізується завдяки створенню університе-

тів. Так, у 1088 р. засновано Болонський університет у Священній Римській імперії – найстаріший Середньовічний європейський виш, який дав поштовх активізації освітніх подорожей і виникненню аналогічних закладів. Через доволі короткий проміжок часу, у 1096 р. відкрився Оксфордський університет в Англії. Французька «всезагальна школа» – Паризький університет заснований дещо пізніше – аж у 1150 р.. Проте, це не завадило Парижу в Середні віки стати «новими Афінами» й називатися «містом науки» з багатолюдними шукачами нових знань. У 1209 р. відкривається другий великий університет Англії – Кембриджський. Десь у період 1130–1134 рр. в Леоні засновано Саламанкський університет. У 1364 р. бере свій старт університетська освіта в Польщі з відкриттям Краківського університету. Найстаріший німецький університет – Гайдельберзький – засновано в 1386 р. у Курпфальці Священної Римської імперії. Такими темпами вища освітня система Європи до 1500 р. налічувала 86 університетів, у структурі яких виокремлювали факультети і «нації».

В добу Середньовіччя продовжували розвиватися лікувально-оздоровчі й рекреаційні подорожі, а також курортна справа. Європейці також оцінили й використовували за прямим призначенням колишнє місце лікування знаменитих римляни і кельтів – привілейований термальний курорт Ахен. Азійська лікувально-оздоровча практика відзначалася помітними успіхами. Й тут варто згадати відомого перського вченого і найвпливовішого полімата Золотої доби Ісламу X–XI ст. – Ібн Сіну. Будучи лікарем правителів середньоазійських країн, багато подорожуючи і досліджуючи в царині медицини, Ібн Сіна представив на широкий загал такі найвідоміші праці як «Книга зцілення» і «Канон лікарської науки». Приділяючи в них багато уваги способам лікування різних хвороб, досліджуючи питання профілактики, надаючи цінні рекомендації попередження хвороб і збереження здоров'я – дозволили зарахувати ці праці до основних підручників медичних факультетів багатьох середньовічних університетів.

Доволі вдало перекочував зі Стародавнього Світу до Середніх віків подієвий туризм гладіаторських боїв, що на вимоги часу вміло трансформуватися у лицарські турніри. Ці захоплюючі видовища започатковані у другій половині XI ст. і вперше проводилися у Франції. Організацією лицарських турнірів, в основному, займалися або королі, або графи,

або барони, або великі сеньйори. Особливо урочисті випадки були причиною проведення лицарських турнірів, а саме: шлюб королів, шлюб принців крові, народження спадкоємців, укладення миру, святкування Різдва. Час проведення лицарських турнірів, найчастіше, знаменувався початком у Понеділок або у Вівторок і завершувався у П'ятницю. Турніри влаштовувалися за продуманою процедурою. У перший день, зазвичай, змагалися тільки молоді та недосвідчені лицарі. Змагання розпочиналися ополудні й закінчувалися у присмерках. Після цього розпочинався бенкет. Ристалище облаштовувалося на зручній місцевості поблизу великого міста. Лицарські турніри були настільки популярними, що бажаючі змагатися з'їжджалися з усієї Європи. Бажаючих подивитися на турнір також було чимало – феодална знать і вихідці з народу влаштовували багатолюдне скупчення.

Взаємозв'язок пандемій і мандрів відомий іще з доби Стародавнього Світу. Інфекція передавалася усіма можливими видами подорожей та пов'язаною з ними діяльністю людей. Першою задокументованою в Історії людства смертоносною пандемічною хвилею була Чума Антоніна, яка лютувала в Римській імперії та на Близькому Сході упродовж 165–180 рр.. Хоча ця пандемія отримала назву «Чума Антоніна» й також відома як «Моровиця Антоніна» і «Чума Галена» – достеменно її інфекційне походження досі не доведено. Існують гіпотези та наводяться аргументи, що ця хвороба або чума, або натуральна віспа, або кір. Також, на основі давніх записів (датованих іще до 166 р.), побутують припущення, що батьківщиною цієї пандемії є Східний Китай. Відтак, розвинена мережа доріг і морських шляхів Римської імперії в сукупності з численними мандрівками доволі швидко розповсюдили інфекційну заразу до усіх районів і населених пунктів країни, що розташувалася в межах трьох частин світу – Європи, Азії та Африки. Враховуючи чисельність населення на той період, смертоносні наслідки просто жахають – від 7 до 10 млн. осіб. Вже через відносно короткий проміжок часу, у 249–262 рр., друга смертоносна пандемічна хвиля накрила всю Римську імперію. Хоча на даний момент часу вона відома людству як «Чума Кипріяна» або «Моровиця Кипріяна» – її достеменно інфекційна природа досі остаточно не встановлена. Аналізуючи ті відомості, які дійшли до наших днів, наукові припущення та здогадки вчених щодо пандемії невідомої хвороби іще більше різняться, ніж у попере-

дньому випадку. Одні вважають, що це чума; інші переконують, що натуральна віспа; є група дослідників, які вбачають у пандемії кір; окремі вчені зупинилися на думці, що це могла бути сибірка; побутує версія, що це епідемічний висипний тиф; обстоюється теорія, що це пандемічний грип; є навіть гіпотеза, що це вірусна геморагічна лихоманка на кшталт болючі, яку спричинює вірус Ебола. Перша поява моровиці фіксується в Ефіопії. Її послідує поширення досягло Єгипту, де від Александрії зазнало швидкого розповсюдження до решти великих прибережних центрів. Відтак епідемія охопила Грецію, а невдовзі добралася до Риму й не забарилася з іншими регіонами імперії. Середньовічні пандемії, згідно наукових досліджень та обґрунтованих висновків, були значно жакливішими. Так, Чума Юстиніана, яка історично вважається першою за переліком пандемією чуми, що смертоносно косила людство упродовж 541–574 рр., а відтак окремими спалахами хвороба лютувала Середземномор'ям до 750 р. Детальний аналіз та вивчення тодішніх описів і хронік схиляє вчених до думки, що ймовірно окрім чуми, люди масово хворіли жовтяницею, натуральною віспою і поворотним тифом. Широко побутує думка про африканське походження пандемії – або з Єгипту, або з Ефіопії, або з Кенії. За іншою версією, батьківщиною пандемії є Середня Азія. Першою зоною її ураження стало Середземномор'я, а звідти чума швидко поширилася суміжними територіями Євразії та Африки і сягнула Ірландії. Смертоносна зараза передавалася чорними корабельними пацюками й розносилися їхніми блохами. Морські подорожі стали найбільш небезпечними. Пандемія доволі видко паралізувала звичне господарське життя. Через характер її перебігу загрозу становили завойовницькі походи й саме тому припинилася війна Персії з Візантією. У 549 р. візантійський імператор Юстиніан Перший видав історичний указ, який справедливо можна вважати першим карантинним заходом. Цей нормативно-правовий акт перешкодив пересуванню осіб і дозволяв затримувати людей, які прибували саме з тих місцевостей, де вирувала чума. Торгівельні подорожі було заморожено, а місцева торгівля і ремісництво цілком завмерли. Вулиці практично спорожніли, а більшість людей, які пересувалися дорогами, були ті, хто прибирав населені пункти від трупів. Приблизне оцінювання жертв Чуми Юстиніана коливається від 20–50 млн. осіб до 100 млн. загиблих. Наступною Середньовічною панде-

мією чуми була «Чорна смерть» або Чорний мор, що безжалюбно косила людство упродовж 1347–1353 рр. Вважається, що чума занесена зі Східного Китаю і вона доволі швидко розповсюдилася Азією, Європою та Північною Африкою. Поширенню пандемії сприяв цілий комплекс чинників, а саме: різні природні катаклізми; масштабне нашестя сарани; небачена міграція пустельних гризунів; сприятливі природні й господарські умови розмноження чорних пацюків і їхніх бліх; лютування прокази й натуральної віспи; Столітня війна, завоювання Золотої Орди; ведення бойових дій із використанням заражених людських трупів як біологічної зброї; активізація внутрішньої і зовнішньої торгівлі водними й сухопутними шляхами; постійна скупченість мандрівників у заїжджих дворах; безглузді й наполегливі заохочування Церкви до недотримання гігієни; злидні та безпритульність; погане харчування і слабкий імунітет; перманентні нашарування нечистот на вулицях та розширення місць поховань людей і тварин, що мали стоки до джерел питної води. Людей закликали втікати якомога далі від джерел збудників. Масової популярності набули чумні лікарі, які з різних причин добровільно пускалися в дорогу для боротьби з хворобою. Кількатисячні групи флагеллантів (представників секти релігійних аскетів-фанатиків, які практикували прилюдне самобичування) і б'янків (представників секти фанатиків, одягнених в біле) мандрували від одного населеного пункту до іншого зі своїми способами боротьби з чумою. Загальна чисельність людських жертв «Чорної смерті» в оцінках експертів коливається від 75 млн. до 200 млн. осіб. Хоча натуральна віспа не була настільки смертоносною як чума, але її епідемічні й пандемічні прояви мали негативні наслідки континентального і глобального рівня. Перша епідемія натуральної віспи охопила Стародавній Китай у IV ст. та Ранньосередньовічні Корею і Візантію у VI ст. У 735–737 рр. натуральна віспа люто вирувала в Японії й забрала життя 2 млн. людей. Перший пандемічний характер натуральної віспи був спричинений арабськими завоюваннями, а вірус було рознесено територією Європи, Африки та Азії від Іспанії до Індії. Другий пандемічний спалах натуральної віспи зумовили Хрестові походи. У XV ст., на думку вчених, майже вся Європа перехворіла на натуральну віспу, де серед основних причин були різні види подорожей та пересування людей.

Істотний вплив на причини і частоту подорожей у Добу Середньовіччя зіграла Столітня

війна (1337–1453), де сторонами конфлікту виступили Англія, Бургундія, Бретань, Португалія, Наварра, Фландрія, Ено, Аквітанія, Люксембург і Священна Римська імперія, з одного боку, та Франція, Кастилія, Шотландія, Генуя, Майорка, Богемія та Арагон, з іншого. Бойові дії та захоплення територій, окрім військової і територіально-матеріальної мети задовольняли певні пізнавальні цілі при ознайомленні з природою, традиціями й побутом захоплених земель. Ослабленість воюючих країн було спонукальним чинником активізації піратства, як чергового виду морських подорожей з метою грабунку. Характер подорожей змінився, а чисельність мандрівників різко скоротилася.

Упродовж VII–VIII століть Арабський халіфат шляхом завойовницьких походів захопив землі західного, східного і південного узбереж Середземного моря, всього Червономорського узбережжя, Перської затоки й північного узбережжя Аравійського моря. У результаті цього найбагатолюдніші сухопутні шляхи, які пов'язували Європу з Азією та Африкою, і значна ділянка Великого Шовкового шляху проходили через Арабський халіфат. Масштабне торговельне посередництво й мандри арабських купців усіма Європейськими морями, окрім північних, Східною Європою, тропічною і субтропічною Азією, Африканськими країнами до Мадагаскару сприяли розвитку пізнавальних подорожей, картографії і готельної справи. Аббасидський халіфат (750–945 рр.; 1124–1258 рр.), Фатімідський халіфат (909–1171 рр.), Аюбідська династія (1171–1250 рр. з відомим Салах-ед-Діном – Саладіном) і Мамелюцький султанат (1250–1517 рр.), які володіли великими територіями Передньої Азії та Північної Африки продовжували здійснювати істотний вплив на завойовницькі, торговельні, освітньо-наукові, культурно-пізнавальні й релігійні подорожі, а також на готельне господарство.

Азійське мандрівництво з науково-пізнавально-описовим характером було піонерським у Середньовічному Світі. Так, у IX ст. купець із Басри Сулейман здійснив подорож до Перської затоки, а відтак через Індійський океан добрався до Цейлону (Шрі-Ланки) й Андаманських та Нікобарських островів, відвідав Суматру і доплив до Китаю. У IX–X сторіччях перський письменник Ібн Русте (якого часто називають Ібн Даства) здійснив мандрівки у Передній Азії та Східній Європі, а результатом його подорожей стала енциклопедія «Книга дорогоцінних скарбів», яка має

чітку історико-географічну й астрономічну лінію. У X–XI сторіччях хорезмський вчений-енциклопедист Аль-Біруні у процесі своїх подорожей вивчив Іранське нагір'я і велику частину Центральної Азії. У XII ст. берберський географ і картограф Аль-Ідрісі здійснив мандрівки Малою Азією, Францією, Іспанією, Англією і створив свою знамениту детальну мапу Світу в 1154 р. У XII ст. арабський мандрівник та ісламський місіонер Абу Хамід аль-Гарнаті поєднав наукову мандрівку з екскурсійною програмою до Азербайджану, Дагестану, Болгарії, Русі-України, Угорщини й написав праці «Дарунок розуму та вибірка чудес» та «Ясний виклад деяких чудес Магрибу». В XIV ст. берберський купець Ібн Баттута у своїй 29-річній мандрівці відвідав значні території Європи, Північної та Східної Африки, Передньої, Центральної, Південної і Східної Азії, а також плавав Індійським океаном від Мозамбіцької протоки до Малакської протоки і водами Південно-Китайського моря – про що написано у його відомій книзі спогадів «Подорожі» з яскравим історичним, географічним та етнографічним описом. У XIII ст. ченці-францисканці італієць Джованні да Плано Карпіні та фламандець Гійом Рубрук здійснили багатопрофільну подорож, про що останній написав працю «Подорож до Східних країн». Завдяки їй європейці збагатили свої знання не тільки про Центральну Азію, але і про життя монголів та китайців. У XIII–XIV сторіччях чеський чернець-францисканець Одеріно Матіуш мандрував Азією з місіонерськими цілями. У XIII–XIV сторіччях венеційський купець і мандрівник Марко Поло здійснив велику торгівлю подорож Азією, а її результатом є праця «Книга чудес Світу», яка описувала географічні, етнографічні й історичні особливості Індії, Китаю, Ірану, Монголії, Індонезії та інших тодішніх країн. Завдяки «Книзі чудес Світу» мореплавці (серед них і Христофор Колумб), картографи і письменники XIV–XVI сторіч отримували цінний матеріал для своєї діяльності.

Мекка була західно-аравійським релігійним центром іще задовго до виникнення й утвердження Ісламу завдяки кільком святилищам: Джерелу Земзем (яке створив Янгол Господній після благань Агар порятувати від спраги її та Авраамового сина Ізмаїла – пізніше мусульмани твердили, що це диво сотворив архангел Жебраїл (Гавриїл)); невеликому кам'яному чотирикутному храму або вівтарю – Каабі (яку за прадавніми переказами побудував сам Авраам поблизу Дже-

рела Земзем і яка неодноразово перебудовувалася); Чорному каменю (природа якого досі невідома і який упав з Адаму і Єві з Небес, після їхнього вигнання з Раю, як вказівник для побудови першого храму); племінному бетилу (шанованому всіма вмістилищу божества, де аравійські племена встановили 360 ідолів для молитви і які значно пізніше знищив Мухаммед, окрім Іси (Ісуса Христа) й Маріам (Діви Марії)). Таким чином, до Мекки масово збиралися прочани з доісламських аравійських племен щонайменше двічі на рік під час організації ярмарок. Оскільки Мекка розташована на головних караванних маршрутах, то відповідно було дві головні причини для багатолюдних подорожей – релігійні і торговельні. Оголошення у 630 р. Мухаммедом Мекки найсвятішим місцем ісламу, через божественне одкровення, з одночасним розширенням території Арабського халіфату сприяв перманентному збільшенню релігійних паломницьких мандрівок і науково-пізнавальних подорожей. Після утвердження Ісламу Медина стала другим за значимістю релігійно-паломницьким центром, оскільки там з побудована перша ісламська мечеть Масджід Куба, а в мечеті Аль-Масджід Ан-Набавія знаходиться могила пророка Мухаммеда, який там жив.

В X ст. тюркські племена вийшли за межі своїх звичних пасовищ і шляхом швидких та масштабних територіяльних завоювань, з одночасним господарським освоєнням нових земель, утворили Газневідську державу (975–1186), державу Сельджуків (1038–1307) та Османську імперію (1299–1922). Завоювання Османської імперії виходили далеко за межі Середніх віків, а її міць, розвиток торговельних і релігійних подорожей постійно покращувалися.

Перехід Китаю із Стародавнього Світу до Середніх віків був не таким радикальним як у Європі, Північній Африці та Передній Азії. Господарський розвиток був відносно рівномірним з елементами прогресу й еволюції без різких перепадів від високої цивілізації до Темних віків. Морські мандрівки середньовічних китайців розширилися акваторіяльно до берегів Африки, Передньої Азії, Філіппін і Південно-Східної Азії. У сухопутних подорожах важливе місце належало подальше розгалуження Великого Шовкового шляху.

Монгольська імперія (1206–1368) вважається дуже войовничою й водночас відсталою цивілізацією, де зовсім не було розвинене містобудування. Багатство в Монгольській

імперії вимірювалося площею пасовищ і поголів'ям худоби та коней – й саме це визначало причину таких масштабних завойовницьких походів. Вищесказане у поєднанні з надмірною жорстокістю призводило до того, що без роздумів та вагань відбувалося знищення власників пасовищ. Тобто монголи перебували у постійних завойовницько-кочових та скотарсько-пошукових подорожах. Монгольську імперію варто вважати військово-адміністративним об'єднанням від Східного Китаю до Карпат. Усі власні-корінні та захоплені монголами землі були пов'язані між собою виключно силою зброї. Базові економічні, політичні й культурні засади та інтереси, що властиві для будь-якого класичного державного утворення Монгольській імперії притаманні не були.

Африканці задовго до Середніх віків навчилися приручати слонів та використовували цих великих тварин в господарстві, в битвах і в різних видах подорожей. В добу Середньовіччя в Африці існували доволі могутні й розвинені державні утворення. До прикладу, у X ст. Гана («Країна золота») розбагатіла завдяки торгівлі золотом та сіллю, а як наслідок – накопичувала силу завдяки великій армії лучників та кінноти. Територією Гани проходили ключові торгові шляхи від Гвінейської затоки до Середземноморського узбережжя. Особливе місце займала торгівля з кочівниками на кордоні Сахари, а самі торговельні подорожі караванів через пустелю були важкими, небезпечними і нерідко смертоносними.

Упродовж XI–XV століть подорожі в Марокко, здебільшого, були пов'язані з доволі вдалим завойовницькими війнами. Розквіт подорожей у Малі спостерігався у XIII ст. разом з успішними завоюваннями багатих на золото і торговельно-вигідних сусідніх територій. В країні Сонгаї багатолюдними були мандрівки в XV ст., а розширенню кордонів сприяв правитель Алі Бера впродовж 1464–1492 рр. завдяки побудові великого й ефективного річкового флоту та присвяченню свого життя походам.

Культура Леопардове Коп'є («Пагорб священної тварини»), яка процвітала на території сучасного Зімбабве упродовж 900–1075 рр., відзначилася активними пізнавально-господарськими і торговельними подорожами, що дозволили займатися результативним збиральництвом, землеробством, гончарством і металургією. Вождівська модель управління і формування військової демократії сприяли створенню королівства Мапунгубве («Місце,

де скеля перетворюється на рідину»), що існувало з 1075 р. по 1220 р.. Успішність господарювання королівства забезпечувалася мандрівними дослідженнями території для подальшого полювання на слонів та організації робіт для видобутку золота. Засноване близько 1130 р. архітектурно-величне кам'яне Велике Зімбабве протягом двох-трьох століть було головною святинею і культовим центром, а відтак і місцем для подорожей держави Зімбабве (1220–1430 рр.). Її наступниця – імперія Момотапа (Муене Мутапа) (1430–1760 рр.) створила хороші умови для зовнішньої торгівлі через порти річки Замбезі і її приток до Індійського океану. Варто згадати історично-важливий порт Софала.

У XIII ст. завдяки землеробсько-господарським мандрам народ Баконго розширював свої території, а в результаті їх об'єднання було утворене Королівство Конго. Подальші пізнавальні подорожі покращили технології обробітку металів, гончарної справи і ткацтва. Відтак, міжрегіональна торгівля складала основу закордонних подорожей. Християнізація вищої знаті Конго у 1482 р. сприяла поступовому насильницькому територіальному розширенню цієї релігії і спустошливій роботоргівлі власним населенням.

Середньовічна Ефіопія під керівництвом династії Загве (яку вважають Мойсеєвою династією) упродовж 900–1270 рр. відзначилася поступовою всенародною християнізацією і релігійними подорожами. Соломонова династія, яка правила у 1270–1974 рр., в Середньовічний період Ефіопії вела активні завойовницькі дії у поєднанні з активізацією християнського релігійного життя.

Середньовічні нубійські державні утворення Алодія (350–569 – 1500 рр.), Макурра (V ст. – 1518 р.) і Нобатія (400–650 рр.) до XIII ст. були християнськими і здійснювалися неодноразові релігійні мандри до Християнського світу. Торговельні подорожі Нілом і сухопутними шляхами здійснювалися між ними самими, а також із Західною Азією, Західною і Північно-Східною Африкою, Індією і Китаєм. Пізнавальні й релігійні подорожі розвинули власне нубійську грамотність та популяризували грецьку мову. Арабські завоювання Північної Африки і глибоке вкорінення ісламу автоматично блокували релігійний мандрівний зв'язок Алодії, Макурри і Нобатії з Християнським Світом.

Яскравим доказом піших подорожей Цивілізації Інків (Синів Сонця) (XII ст. – 1533 р.) є розвинена система якісно створених

доріг. Сукупна шляхова протяжність сягнула 22530 км., що вказує на масштаби і роль подорожей у житті Інків. До прикладу, одна з їхніх доріг прокладена практично вздовж усього Тихоокеанського узбережжя Південної Америки. Іншим прикладом є гірські дороги на висоті 5 км.. Технології з обробітку плоских каменів для прокладання високогірних доріг, побудови кам'яних стін, прорубування скель, створення тунелів і стрімких сходів, будівництва якісних підвісних мостів з канатів для переправи через гірські ущелини та річок – є доказом наскільки Інки були розвиненими та обізнаними в рельєфних особливостях своєї країни. Дороги були настільки професійно прокладені, що окремі їхні відтинки доволі непогано збереглися до XXI ст. Разом із тим в Інків була добре налагоджена іригаційна мережа і майстерно зроблені водопроводи. Для покращення мобільності зв'язку ця давня цивілізація зорганізувала поштові станції, кількість яких коливається в межах 5000–7000.

Цивілізація Мая за період свого існування (1000 р. до Р.Х. – XVI ст. після Р.Х.) створила багату культуру з доказами подібності з давнішою на чверть тисячоліття цивілізацією Ольмеків, з якою відбулося злиття на певному історичному етапі. Доволі відчутна запозиченість в архітектурних та скульптурних здобутках, в культурі мерців і в увяленні про священні сили води й вогню, в писемності та системі чисел довгого рахунку дозволяє стверджувати про міграцію Мая та її послідовно-взаємну господарсько-культурну й освітньо-релігійну взаємоінтеграцію з Ольмеками. Мандрі з торговельною і світопізнавальною метою дозволили створити Центр наукових досягнень Мая.

Цивілізація Тольтеків, що існувала в X–XII сторіччях, шляхом здійснення успішних завойовницьких походів одночасно пізнавала й освоювала нові територіяльні надбаня і культуру їхніх попередників. Послідує ведення осілого способу життя Тольтеків свідомо спрямовувалося культивувати рільництво шляхом винайдення і застосування складної іригаційної системи, що включала поєднання дамб та каналів. Розвиток ткацтва, керамічного виробництва і кам'яних технологій були наслідком пошуково-наукових та господарсько-адаптаційних дій, в яких мандрі відігравали важливу роль. Войовнича справа і розширення своїх земель завжди залишалися у життєдіяльності Тольтеків актуальними, що цілком природно відображалось в їхній культурі і релігійних традиціях. Міжцивілізаційне

взаємопереплетення внаслідок різних видів подорожей було відчутним у культурах Мая та Ацтеків після зникнення Тольтеків. Так, злиття окремих груп Мая і Тольтеків унаслідок чергових завоювань останніх створило цікавий культурний «сплав» Тольтек-Мая. Тольтеки, внаслідок своєї зовнішньої експансії, сприяли культивуванню релігійних, мистецьких і філософських досягнень Мая. Власне одне з нових Див Світу – Піраміда Кукулькана – чудовий витвір цього своєрідного міжцивілізаційного симбіозу. Ця велична споруда тривалий час виконувала астрономічну функцію календаря і була осередком релігійних та подієвих подорожей із жертвоприношеннями, проходженням величезних процесій, здійсненням знакових магічних ритуалів.

Цивілізація Ацтеків, яка існувала з XII ст. по 1521 р., вважала Тольтеків своїми безпосередніми попередниками. Завдяки мандрям Ацтеки зайняли вигідне географічне середовище. Досліджуючи Світ і збираючи й використовуючи знання внаслідок різноманітних подорожей, Ацтеки досягли високого рівня розвитку власної культури: винайдено піктографічне письмо, складено сонячний календар, цікаве й визначне архітектурне наповнення міст, ефективне землеробство, результативна зрошувальна система, різноманітне ремісництво, якісні дамби, безпечні мости (дерев'яні, кам'яні та підвісні), надійні водопроводи, добротна шкільна освіта. Розвинене і розумне суспільство Ацтеків надавало значимості системі комунікацій між завойованими містами з метою їхньої інтеграції у свою культуру та зміцнення влади на цих землях. Дороги прокладалися з урахуванням піших мандрів, оскільки колісний транспорт американським цивілізаціям на той час іще не був відомий. Важливість та регулярність використання доріг підкреслювалася реальним і перманентним наглядом за ними (серед охоронців були воїни-орли), що істотно зміцнювало безпеку подорожей – навіть жінки могли відправлятися у мандрі без супроводу. Інфраструктурне забезпечення мандрів на цьому не закінчувалося – через кожні 10–15 кілометрів облаштовувалися спеціальні місця (вівтарі, заїжджі двори), де усі подорожуючі могли скористатися можливістю перепочити, відновити сили й попоїсти. Тобто можна ствердно сказати, що Цивілізація Ацтеків надавала істотної практичної ваги розвитку того, що ми зараз називаємо «безпека туризму» і «готельно-ресторанна справа». Разом із тим, Ацтеки використовували дороги для інфор-

маційного забезпечення населення і подорожуючих – гінці (пайнані) регулярно курсували людними шляхами й оголошували останні події. Вищеописаний розвиток шляхового господарства пояснювався іще тим, що Імперія Ацтеків поставила розвиток зовнішньої і внутрішньої торгівлі на державному професійному рівні, де в інтересах країни працювали почтеки, які з часом об'єднувалися у своєрідні «Гільдії» та організували спеціальні експедиції. Такий централізований підхід в імперських торгівельних інтересах позитивно сприяв забезпеченню і розвитку більш дрібної торгівлі населення. Окрім сухопутних шляхів для подорожей, Ацтеки використовували озера – як основні водні артерії, по яких переправлялися на плотках і човнах-каное.

Доволі цікавими й загадковими є понад 1000 монолітних статуй Моаї, дивовижним чином витесаних рапануйцями в X–XVI сторіччях на найвіддаленішому від суші й загубленому в Тихому океані маленькому острові Пасхи. Моаї різні за своїм розміром, що в основному, коливається від 3 до 12 метрів, але існує незакінчена гігантська 20-метрова і 270-тонна скульптура. Велика кількість незакінчених робіт і численні дослідження скульптурної таємниці острова Пасхи створюють враження раптової обірваності при створенні Моаї. Подібні дискусії точаться над причинами розпочатих середньовічними рапануйцями робіт, а саме: культові особливості, ритуальні обряди, прісноводні пошуки, мореплавні традиції, врожайні побажання й інші. Безспірним фактом залишається те, що рапануйці достеменно знали географію й усі особливості острова, володіли кам'яними технологіями, мистецькими навичками і писемністю, подібною на ієрогліфічні письмена давньокитайської, древньокритської, давньоєгипетської, протоіндійської цивілізацій. Всього цього середньовічними рапануйцями можна було досягти тільки шляхом численних внутрішньо-острівних та океанічних мандрів з пізнавальною метою.

Середньовічна Океанія, згідно опрацьованої інформації, була невідомою європейцям. Місцеві тубільці завершили колонізацію Океанії десь у 1200 р.. Люди заселили Самоа і Тонга, як збігаються в гіпотезах окремі вчені, десь у V ст., – натомість, інші дослідники вважають, що це сталося іще раніше. Середньовічне заселення торкнулося й островів Волліс і Футуна. Метою подорожей тубільців було пізнання території шляхом пошуку житла і їжі, а також завоювання територій. Хоча вважається, що майже на всіх заселених суходолах Океанії

переважав первіснообщинний лад, а на чолі багатьох племен були вожді, – проте враховуючи відстань між островами Океанії, можна припустити рівень розвитку мореплавного транспорту й відповідного обладнання для здійснення таких подорожей. До прикладу, у Новій Гвінеї первіснообщинний лад пояснюється відсутністю придатних для одомашнення великих тварин – це унеможливило розвиток скотарства і значно утруднювало розвиток рільництва, а для населення залишалося тільки збиральництво, мисливство й рибальство. Проте інші види господарської діяльності, в тому числі кам'яні технології і мореплавство могли розвиватися. І всі вони в тій чи іншій мірі пов'язувалися з мандрівками. Варто звернути увагу на знаменитий середньовічний комплекс Нан-Мадол біля острова Тевмен, що також відомий своєю назвою. Спроектований людським розумом і створений людськими руками архіпелаг у Мікронезії нараховує 92 острівці, що пов'язані продуманою системою каналів. Цей кам'яний архітектурний витвір площею 79 гектарів датується проміжком часу від 1285 р до 1485 р. – якраз у період правління династії Сауделерів. Технологія будівництва досі не розгадана, але достеменно відомо, що такі масштабні роботи потребували відповідних знань, вмінь, обладнання і можливостей подорожувати. Доволі цікавою і напівлегендарною є Середньовічна історія завойовницько-пізнавально-господарських подорожей Нової Зеландії. В 750 р. до безлюдних берегів Нової Зеландії із заселених полінезійських островів причалив мандрівник Купе. Приблизно в 1000–1100 рр. уже заселену кочовим народом моріорі Нову Зеландію відвідали Тої і Фатонґа – мандрівники з Полінезії. У 1350 р. «великий флот» з регіону Таїті у складі 7 каное («Аотеа», «Арава», «Курахаупо», «Матаатуа», «Таїнуї», «Такітіму» й «Токомару») прибув до Нової Зеландії. Цей високорозвинений та войовничий землеробський народ маорі винищив моріорі. Потрібно відзначити якісно змайстровані полінезійські каное, довжина яких коливалася від 60 до 100 футів, а міцність побудови і вправність управління дозволяли долати великі відстані середньовічних вод Тихого океану.

В добу Середньовіччя найактивнішими морськими мандрівниками були аборигени Північної Австралії. Саме вони з торговельною метою співпрацювали з папуасами Нової Гвінеї, малайцями й окремими індонезійськими племенами. Окремі дослідники аргу-

ментовано доводять, що північно-західне узбережжя Австралії відвідували або розбивалися кораблі, які цілеспрямовано чи випадково запливали з материкової Африки або з Мадагаскару. Кожне плем'я аборигенів, у залежності від сезону, полювало на власній непостійній території – тобто були господарсько-розвідувальні й господарсько-пізнавальні подорожі. Збори, виконання сакральних ритуалів, здійснення посвят відбувалося на закріпленій території племені. Мисливство, рибальство і збиральництво формували основу регулярних господарських подорожей. Більшості австралійцям був притаманний кочовий спосіб життя з перманентними мандрями, життям просто неба або у тимчасових нашвидкуруч споруджених житлах. Це, у свою чергу, дозволило їм добре вивчити навколишній рослинний і тваринний світ. Ці знання австралійці вміло використовували за потреби, хоча вони ніколи не займалися ні землеробством, ні скотарством і ними не було приручено жодної свійської тварини.

З розвитком кораблебудування і розповідями про незвідані багаті землі, багато мореплавців ставили собі за мету податися у незвідані водні простори на їх пошук. Одним із них був Христофор Колумб з бажанням відправитись до Індії. Після марних спроб реалізації цієї ідеї з боку рідної Генуї та Португалії, знайшов цілковиту підтримку в Іспанії і вирушив на трьох каравелах («Санта Марія», «Пінта» і «Нінья») у мандри. Так, безперервно пливучи на захід, у 1492 р. каравели Христофора Колумба досягли суходолу, який сприйняли за Індію. На справді ж це були острови Північної Америки – Сан-Сальвадор або Волтінг (який тубільці називали Гуанакані), Куба (Острів Хуана) та Гаїті (Еспаньйола). Ця подія Світового масштабу знаменувала перехід від

Середньовіччя до Нового часу, що знаменувався Великими Географічними відкриттями й новим поштовхом до мандрів і туризму. У тому ж таки 1492 р. для України та розвитку Українського внутрішнього туризму відбулася не менш важлива подія – в листуванні великого князя Литовського з Кримським ханом було вжито термін «козаки» щодо Руського (Українського) населення.

Висновки. Отже, у добу Середньовіччя людство ще не оперувало такими категоріями як «туризм», «турист», «рекреація», «курорт» і «готельно-ресторанна справа». Проте люди регулярно здійснювали свої організовані і стихійні подорожі, усе більше досліджуючи, пізнаючи та вивчаючи Світ і відкриваючи його незвідані «білі» плями. Середньовічними причинами мандрівок були: розширення господарських процесів, удосконалення технології виробництва, кочівництво, науково-дослідна робота, здобуття шкільної та університетської освіти, розвиток культури, театральні постановки, зовнішня і внутрішня торгівля, завоювання нових територій, пандемії, профілактика і лікування, релігійні свята, паломництво, лицарські турніри, Хрестові походи, проживання у різних маєтках, розселення народів, піратство й інші життєві події та бажання. Усі види подорожей потребували певного обслуговування й інфраструктурного забезпечення. Саме тому прокладалися дороги, відбувалося удосконалення сухопутного і водного транспорту, здійснювалося будівництво гостинно-харчових закладів, відновлювалися курорти і розвивалася рекреація. Подальші наукові дослідження в цьому напрямі можуть бути присвячені вивченню історичних та географічних особливостей розвитку туризму, курортів, рекреації, готельної і ресторанної справи в період Нового Часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бартошук О. В. Еволюційні погляди на розвиток туристичної діяльності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т. 2. С. 286–291.
2. Колоднюк К. Історія створення туристичних підприємств та їх сучасне бізнес-планування. URL: <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/111473>.
3. Круль Г. Я. Основи готельної справи: навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 368 с.
4. Мальська М., Паньків Н., Ховалко А. Історія розвитку туризму: навч. посібник. Львів, 2016. 117 с.
5. Рутинський М. Історико-географічні тенденції та періодизація розвитку курортної справи. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*. 2008. Вип. 17. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/rutynsky.htm.
6. Щепанський Е. В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 270–276.

REFERENCES:

1. Bartoshuk O. V. (2011) Evoliutsiini pohliady na rozvytok turystychnoi diialnosti [Evolutionary views on the development of tourist activity]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 5, 286–291. Retrieved from http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_5_2/286-291.pdf. [in Ukrainian]
2. Kolodniuk K. (2017) Istoriia stvorennia turystychnykh pidpriemstv ta yikh suchasne biznes-planuvannia [The history of the creation of tourist enterprises and their modern business planning]. Retrieved from <http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/111473>. [in Ukrainian]
3. Krul H. Ia. (2011) Osnovy hotelnoi spravy [Basics of the hotel business]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. [in Ukrainian]
4. Malska M., Pankiv N., Khovalko A. (2016) Istoriia rozvytku turyzmu [History of tourism development]. Lviv. [in Ukrainian]
5. Rutynskyi M. (2008) Istoryko-geohrafichni tendentsii ta periodyzatsiia rozvytku kurortnoi spravy [Historical and geographical trends and periodization of the development of the resort business]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 17. Retrieved from https://tourlib.net/statti_ukr/rutynsky.htm. [in Ukrainian]
6. Shchepanskyi E. V. (2010) Istoriia stanovlennia ta rozvytku turystychno-rekreatsiinoi haluzi Ukrainy [Historical and geographical trends and periodization of the development of the resort business]. *Universytetski naukovi zapysky*, 2(34), 270–276. [in Ukrainian]